

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Tussen macht en onmacht. Een politieke biografie van Anthonie van der Heim (1693-1746)

Dral, W.J.

Citation

Dral, W. J. (2016, October 5). *Tussen macht en onmacht. Een politieke biografie van Anthonie van der Heim (1693-1746)*. Uitgeverij Verloren, Hilversum. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/43440>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/43440>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/43440> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Dral, W.J.

Title: Tussen macht en onmacht. Een politieke biografie van Anthonie van der Heim 1693-1746

Issue Date: 2016-10-05

Inleiding

Op 16 juli 1746 overleed Anthonie van der Heim, op 52-jarige leeftijd, na een ambtsperiode van 20 jaar op het allerhoogste niveau in de Nederlandse Republiek. Geboren in een Delfts regentengeslacht van Duitse herkomst was hij achtereenvolgens secretaris van de Generaliteitsrekenkamer, thesaurier-generaal van de Unie en raadpensionaris van Holland geweest. Hij bekleedde deze ambten in een tijd vol internationale spanning en oorlog – van de Spaanse naar de Oostenrijkse Successieoorlog –, van grote financiële problemen voor de Republiek en van scherpe tegenstellingen rond een verheffing van de prins van Oranje, de latere Willem IV. De dood overviel hem, ziek maar in het harnas.

Na zijn overlijden werd Van der Heim door zijn opvolger Jacob Gilles als volgt omschreven: Hij ‘was de spil, om soo te spreken waarop het alles drayde, en die sig in ’s lands dienst gesacrificeert en afgeslooft heeft’.¹ Gilles was niet de enige, die waarderende woorden aan hem wijdde. De Amsterdammer Willem Buys, de vervanger van Van der Heim tijdens diens ziekteverlof, was bevreesd ‘dat wij gedurende zijn absentie niet veel goeds zullen kunnen uijtregten’.² De raadpensionaris was nog niet eens vertrokken naar zijn kuuroord, toen Buys deze woorden aan het papier toevertrouwde. Abraham Trembley tenslotte, de gouverneur van de kinderen van Willem Bentinck, schreef op 26 juli 1746 aan de gravin van Portland, Bentincks moeder, ‘... The vacancy occasion’d by the Pensionary’s death occasions more confusion than it is possible to imagine or to describe’...³ Drie citaten niet voor de Bühne geschreven, maar in brieven. Afgaande op deze drie citaten lijkt het alsof we te maken hebben met een belangrijke raadpensionaris, zonder wiens leiding het vaderland moeilijk verder kon.

Toch is Van der Heim nog nooit onderwerp geweest van een afzonderlijke studie. De vraag rijst: waarom niet?

Van der Heim in de historiografie

Een mogelijk antwoord op deze vraag kan worden gegeven vanuit een historiografisch excurs langs die literatuur waarin Van der Heim wel, zij het kort, is besproken. Een bruikbaar hulpmiddel om de historiografie in te delen is een schema van Jan Romein. Deze onderkent verschillende fasen in

¹ NL-HaNA, Coll Fagel, 3918, Jacob Gilles aan Hendrik Fagel, 23 juli 1746.

² NL-HaNA, Coll Fagel, 680, Willem Buys aan De la Bassecour, 11 juli 1746.

³ Gerretson en Geyl, *Briefwisseling*, deel I, 184, Trembley aan de gravin van Portland, 26 juli 1746.

de ontwikkeling van het geschiedbeeld.⁴ De eerste drie fasen zijn die waarin tijdgenoten en na-tijdgenoten aan het woord zijn.⁵ In deze fasen ontstaat het 'beeld' en wordt het beleefde in een zich nog ontwikkelend geschiedverhaal opgetekend. Een volgend – vierde – stadium is samenvattend en vormt de overgang naar de verwetenschappelijking van de geschiedschrijving. De fasen vijf en zes zijn die van toenemende verwetenschappelijking: de vijfde die van het algemene wetenschappelijke verhaal, de laatste fase die van de verdere analyse. Vooral in de zesde fase wordt het beeld onduidelijker, omdat daarin nogal eens gedeelten of details uit het totaalbeeld worden gelicht en afzonderlijk geanalyseerd. Romein spreekt hier van 'vergruizing'. Het wachten is tenslotte op een volgende fase waarin een synthese, een integraal beeld zal worden geconstrueerd op basis van de analyses van de zesde fase.⁶

De periode van de tijdgenoten en na-tijdgenoten

De citaten waarmee we de inleiding begonnen zijn afkomstig van tijdgenoten. Van der Heim had met een enorme inzet het land geleid. Hoe moest het nu verder zonder hem? Van de tijdgenoten die het geschiedverhaal aan het papier toevertrouwden was Jan Wagenaar (1709-1773) de belangrijkste.⁷ Hij had geen academische opleiding genoten, maar had een brede belangstelling. Wagenaar, lid van de Collegiantenbeweging,⁸ vertaalde en publiceerde werken van wijsgerig-theologische aard. De kennismaking met de werken van Melis Stoke, Klaas Kolyn, de *Spiegel Historiae* en andere 'oude Historie- en Rymkroniekschryvers' wekte Wagenaars interesse voor de vaderlandse geschiedenis. Hij verleende zijn medewerking aan *De Tegenwoordige Staat* en nam tussen 1738 en 1744 zes delen voor zijn rekening. In deel vier, dat in 1742 verscheen, schreef Wagenaar dat Van der Heim met lof het raadpensionarisambt bekleedde.⁹ Nadat Wagenaar financieel onafhankelijk was geworden, ging hij zich geheel aan de geschiedschrijving wijden. Zijn arbeid resulteerde in zijn *Vaderlandsche Historie*. Het eerste deel daarvan verscheen in 1749, het XXIe en laatste deel in 1759. In dit werk legde hij uitvoeriger rekenschap af van de door hem gebruikte bronnen en literatuur dan gebruikelijk was. In de loop van de achttiende eeuw werd steeds minder geloof gehecht aan feiten, die niet op een bronvermelding konden steunen.¹⁰ In deel XIX (1758) laat hij zich in dezelfde bewoordingen over Van der Heim uit als zestien jaar eerder in *De Tegenwoordige Staat*. Van der Heim had in 1743 een imago van betrouwbaarheid opgebouwd, ook in Frankrijk. Daarom werd de Republiek in vertrouwen genomen voor een Frans vredesplan. Iets wat vanuit Franse hoek alleen aan 'de Raadpensionaris en eenige weinige Leeden van Regeeringe' werd toevertrouwd.¹¹ In deel XX (1758) maakte Wagenaar melding

⁴ Romein gebruikt deze ontwikkeling in het geschiedbeeld in zijn oratie *Het vergruisde beeld* en werkt dit verder uit in zijn artikel 'Spiegel Historiae' ondermeer gepubliceerd in Beekelaar e.a. (red.), *Vaderlands verleden in veelvoud*, 105-140.

⁵ De eerste fase is de fase van de nog ongescheiden en ononderscheiden werkelijkheid. Het is de lyrische fase of de fase van de belevenis. In de tweede fase ligt het gebeurde voor de tijdgenoot zo ver terug, dat het zich gedeeltelijk laat isoleren en dus beschrijven. Het is de fase van de gezeefde werkelijkheid. De derde fase is de fase waarin men de behoefte heeft deze gezeefde werkelijkheid in een ononderbroken geschiedverhaal vast te leggen.

⁶ Romein, 'Spiegel', 108-109.

⁷ Wessels, 'Wagenaar', 116-140.

⁸ Deze beweging, ontstaan uit remonstrantsgezinden, kenmerkte zich door sterk spiritualistische en individualistische inslag. Ze propageerde een niet geïnstitutionaliseerd christendom. Zie Wessels, 'Wagenaar', 133.

⁹ *Tegenwoordige staat*, deel 4, 145-146.

¹⁰ Wessels, 'Wagenaar', 122.

¹¹ Wagenaar, *Vaderlandsche historie*, deel XIX, 393-394.

van het overlijden 'door overmaat van zwaarwigtige bezigheden, aan eene lastige kwaale van hartklopping onderhevig geweest zijnde'.¹²

Na Wagenaars dood in 1773 werd de *Vaderlandsche Historie* aangevuld met *Bijvoegsels en aanmerkingen*.¹³ Van der Heim komt hierin een aantal maal prominent voor. De makers van deze aanvullingen schreven in de geest van Wagenaar en stoelden ook hun verhalen op bronnenonderzoek. Zowel Wagenaar als de auteurs van de *Bijvoegsels* schreven vanuit een 'conservatief-staatsgezinde' visie op het verleden.¹⁴

Een andere tijdgenoot, de Oranje-aanhanger Pieter le Clercq (1692-1759), publiceerde in 1753 zijn *Geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden*.¹⁵ Het is interessant om na te gaan of Van der Heim door hem anders werd beoordeeld dan door de staatsgezinde Wagenaar. Le Clercq wijdde niet veel woorden aan de benoeming van Van der Heim. Bij het overlijden van de raadpensionaris schreef Le Clercq dat het ambt zeer moeilijk was en dat Van der Heim zich aan staatszaken had 'afgesloofd,' zozeer zelfs dat hij hartklachten kreeg en daarvoor moest gaan kuren in Spa.¹⁶ Le Clercq benadrukt de zwaarte van het ambt en de complexiteit van de tijd waarin hij en Van der Heim leefden. Hij geeft geen bronvermeldingen. Wezenlijk anders dan Wagenaar schreef hij niet over Van der Heim.

In 1774 werden postuum de *Nagelaten Gedichten* uitgegeven van Mr Jan de Timmerman (1726-1763), pensionaris van Middelburg. Deze was de dichter die onder het pseudoniem Philomusus Thalassinus een grafschrift voor Van der Heim schreef. Het grafschrift werd in de collectie Knuttel opgenomen.¹⁷ Hierin werd hem het oordeel van De Witt, het verstand van Van Oldenbarnevelt, het beleid van Van Slingelandt en de vlijt van Cats toegedicht. Kortom de staat was een groot staatsman kwijt. In 1788 verscheen het 19^e deel van het *Vaderlandsch Woordenboek* van Jacobus Kok (1758-1788). Hij typeerde Van der Heim als een voortreffelijk raadpensionaris die een volkomen vertrouwen bezat in binnen- en buitenland.¹⁸ Kok gebruikte Wagenaar als bron.¹⁹

Het beeld dat door tijdgenoten en na-tijdgenoten wordt geschetst van Van der Heim is overwegend positief. Zowel staats- als oranjegezinden kenden hem dezelfde kwalificaties toe. Ze hadden lof voor zijn inzet, roemden zijn integriteit, maar stelden ook vast dat zijn gezondheid onder de uitoefening van het ambt leed. Inhoudelijk gaan zij echter niet of nauwelijks op zijn optreden in.

¹² Wagenaar, *Vaderlandsche historie*, deel XX, 45-46.

¹³ De redactie van de *Bijvoegsels en Aanmerkingen* voor de delen XIX en XX was in handen van H. van Wijn, N.C. Lambrechtsen. A. Martini en E.M. Engelbrechts. Van Wijn (1740-1831) was pensionaris van Gouda en gematigd patriots. Hij werd een jaar na de restauratie van Willem V in 1787 uit zijn ambt gezet. Als ambteloos burger wijdde hij zich aan de geschiedschrijving en was mede-auteur van de *Bijvoegsels*; zie NNBW, deel IV, 1488-1490. Lambrechtsen (1752-1823) was van 1780 tot 1787 pensionaris van Vlissingen. Hij kwam steeds op voor 's lands vrijheden tegen de bestaande regeringsvorm. Dat deed hij zeer gematigd zonder partij te kiezen. Desondanks werd in 1787 zijn huis geplunderd en werd hij ontslagen uit zijn functie. Naderhand werd hij in dienst van Lodewijk Napoleon staatsraad. Zie Van der Aa, *Biographisch woordenboek*, deel 11, 75. Twee van de vier auteurs hadden gematigde patriotse sympathieën.

¹⁴ Wessels, 'Wagenaar', 128.

¹⁵ De Haan, 'Van Staatsgezind tot liberaal', 28-47. Over deze pennenstrijd tussen staatsgezinden en oranjegezinden.

¹⁶ Le Clercq, *Geschiedenissen*, 311-312.

¹⁷ KB, Coll. Kn. nr. 17545, microfiche nr. 5264. In het archief van de raadpensionaris bevindt zich een handgeschreven grafschrift dat er op lijkt.

¹⁸ Kok, *Vaderlandsch woordenboek*, deel 19, 512-513.

¹⁹ Zijn bronvermelding: Wagenaar, *Vaderlandsche historie*. Geen verdere aanwijzing naar een deel.

De vierde fase: Overgang via Bilderdijk naar de verwetenschappelijking

Willem Bilderdijk (1756-1831), de grondlegger van het Réveil in Nederland, zette zich af tegen het optimistische achttiende-eeuwse Verlichtingsdenken en moest niets hebben van de republikeinse staatsvorm van de Republiek. Hij stond een patriarchale samenleving voor, met aan het hoofd een godvrezende vorst, die als *primus inter pares* de macht deelde met de aristocratie. In zijn ogen waren de regenten opportunistische kooplieden.²⁰ Wagenaar was voor hem de ‘huurling der Amsterdamse burgemeesters’. Hij richtte zich bijna doorlopend tegen diens werk, ook al ontleende hij het overgrote deel van zijn gegevens juist hieraan.²¹ Van Oldenbarnevelt, De Witt en andere niet-Oranjegezinden komen er slecht af. Van der Heim krijgt bijna geen aandacht van Bilderdijk. Deze raadpensionaris was in de ogen van Bilderdijk ‘geen overvlieger in verstand’.²² Maar het deed hem wel deugd dat Van der Heim meer zou hebben overgehield naar het stadhouderschap dan Van Slingelandt. Een zeer twijfelachtige aanname overigens. Bilderdijks monarchistische ideeën maakten ook dat hij de oude middeleeuwse en Habsburgse landsheren ging herwaarderen, die sedert de zeventiende eeuw voor tirannen versleten waren. Ondanks zijn sterk subjectieve aanpak maakte Bilderdijk toch school en kan hij worden gezien als de overgang naar de verwetenschappelijking van het onderzoek, niet omdat hij zelf een groot onderzoeker was, maar omdat één van zijn leerlingen, Groen van Prinsterer, wel brononderzoek zou gaan verrichten. In zijn Leidse periode als privatdocent (1819-1823) had Bilderdijk behalve op Groen grote invloed op mensen als Isaac da Costa.²³ en Dirk en Willem van Hogendorp. Groen was de belangrijkste exponent van de op Bilderdijk geënte calvinistische geschiedschrijving.

De vijfde fase: Verwetenschappelijking van het onderzoek

Met Guillaume Groen van Prinsterer (1801-1876) zijn we aangekomen in Romeins fase van de verwetenschappelijking, de vijfde fase. Groen verrichtte pionierswerk door het verzorgen en uitgeven van bronnenpublicaties.²⁴ Als oprichter van de anti-revolutionaire politieke stroming was hij betrokken bij de zoektocht naar een nieuwe staatsinrichting voor het nieuwe koninkrijk. Hij stond in navolging van Bilderdijk een eenheidsstaat voor geleid door een Oranjevorst. De bezwaren van Groen tegen de achttiende eeuw richtten zich net als bij zijn leermeester tegen het Verlichtingsdenken en de staatsinrichting. Dit kleurde ook zijn visie op de regering in Van der Heims tijd: het Tweede Stadhouderloos Tijdperk. In die periode stond er noch een Oranje aan het roer, noch was de natie een eenheid. ‘De staatsregeling werd (...) een bron van willekeur en verwarring; de godsdienst verviel;

²⁰ De Haan, ‘Van Staatsgezind tot liberaal’, 42.

²¹ Geyl, ‘Bilderdijk’, 169.

²² Bilderdijk, *Geschiedenis*, 78. Bilderdijks *Geschiedenis des Vaderlands* wordt door Wessels gekarakteriseerd als een doorlopende polemiek met Wagenaar. Zijn kritiek op Wagenaar is niet origineel. Hij bedient zich van dezelfde argumenten als Luzac en Kluit zonder hen overigens te noemen; Wessels, ‘Wagenaar’, 129. Geyl over Bilderdijk: ‘Door hem een geschiedschrijver van betekenis te noemen, bewijst men hem geen dienst. Erken dat zijn geschiedwerk hoofdzakelijk het voortbrengsel van zijn kleinste, van zijn meest aan de tijd gebonden vooroordelen en grieven was, en de figuur van de dichter en denker rijst hoger’. Geyl, ‘Bilderdijk als geschiedschrijver’, 166.

²³ Da Costa schreef in 1823 zijn geruchtmakende *Bezwaren tegen den geest der eeuw*.

²⁴ Woltjer, ‘Het beeld vergruisd?’, 173. De eerste echt grote bronnenpublicatie was van Groens hand: *de Archives ou Correspondence inédite de la Maison d’Orange-Nassau*. Deze editie was niet langer verlicht juridisch-antiquarisch van inhoud, maar politiek historisch. Zie Groenveld, *Regeren*, 5.

het ongeloof won veld'. Nederland van God afgefallen en door God verlaten zou ten prooi vallen aan buitenlandse overheersing.²⁵ De bekwaamste staatsman in deze periode was Van Slingelandt. Maar in tegenstelling tot het negatieve oordeel van Bilderdijk over Van der Heim dicht Groen hem 'bewaamheid en juistheid van inzicht in de wezenlijke belangen van de Republiek' toe.²⁶ Overigens één van de summiere regels die hij aan Van der Heim wijdt.

De negentiende-eeuwse geschiedschrijving kende naast de protestants-christelijke invalshoek nog een tweede grote stroming: de liberale. Deze had zijn wortels in de Verlichting. Dat wilde echter niet zeggen dat haar aanhang de achttiende eeuw zondermeer 'omarmde'. Het opkomende nationalisme en de vorming van de nieuwe eenheidsstaat zorgden er onder meer voor, dat men de achttiende eeuw vooral staatkundig kritisch beschouwde en in cultuur-historisch opzicht verreweg als de mindere van de Gouden Eeuw ervoer.

Verdere verwetenschappelijking kwam tot stand in liberale kring. Ze begon bij de Leidse hoogleraar Robert Fruin (1823-1899). In diens oratie *De Drie Tijdvakken der Nederlandse geschiedenis* klonken de reserves ten aanzien van de Republiek door. Fruin betoogde in zijn latere jaren, vanaf 1860, dat de Opstand de regeringsvorm vernietigd had, die door 'onze vorsten allengs was gevestigd'. Daarvoor in de plaats was een bestuur gekomen dat 'zoo ondoelmatig ingericht was'. De vrijheid was daarvoor 'duur betaald met de opoffering van zooveel voortreffelijke staatsinstellingen als onze vroegere landsheeren ons geschonken' hadden.²⁷ Hij noemde de tijd van de Republiek 'een voorgoed vervlogen tusschentijd' en vond dat de nieuwe monarchie mooi aansloot bij de oude landsheerlijke periode.²⁸ Aan Van der Heim besteedde hij geen woord.

In tegenstelling tot de gematigde liberaal Fruin manifesteerde Theodoor Jorissen (1833-1889), vanaf 1865 hoogleraar *Geschiedenis en Nederlandse Taal en letterkunde* aan de universiteit van Amsterdam, zich als een militant liberaal.²⁹ Hij was een warm voorstander van het verder ontsluiten van bronnen en ergerde zich aan het feit dat de Nederlandse overheid daar geen geld voor beschikbaar stelde. Eind negentiende eeuw werd zijn *Historische Studiën Lord Chesterfield en de Republiek der Verenigde Nederlanden* (1893) postuum gepubliceerd. Daarmee deed hij als eerste onderzoek in bronnen uit de periode van Van der Heim. Jorissen vroeg met deze bronnenpublicatie aandacht voor de politieke onderwerpen die speelden in de achttiende eeuw. De periode na 1713 komt uitgebreid aan de orde en dus krijgt ook Anthonie van der Heim de nodige aandacht. Jorissen noemt Van der Heim geen krachtig man zoals zijn grote voorganger, Simon van Slingelandt. Hij vindt de raadpensionaris zenuwachtig en prikkelbaar en sterk onder invloed van een door Amsterdammers geleide groep adviseurs, het 'conclave'. Jorissens beeld is overwegend gebaseerd op buitenlands archiefmateriaal en kan dankzij zijn aanpak worden beschouwd als de overgang naar de fase van analyse en vergruizing.³⁰

²⁵ Groen, *Handboek*, deel II, 433.

²⁶ Groen, *Handboek*, deel II, 464.

²⁷ Fruin, 'Drie Tijdvakken', 50-52.

²⁸ Fruin, 'Drie Tijdvakken', 68. Over dat tweede tijdvak handelt de oratie van I. Schöffer. In deze oratie, uitgesproken op 30 maart 1962 te Leiden, weerlegt hij Fruins visie dat het proces van staatkundige eenwording door de Opstand zou zijn doorbroken. Het vooruitgangsgeloof dat een volk zich volgens een leidend beginsel geleidelijk naar een eenheidsstaat toegroeit, wordt niet meer gedeeld. Het is namelijk niet zo dat de ontwikkeling van Engeland en Frankrijk 'geleidelijk en vast' zijn en die van de Republiek 'gebroken en vergroeid'. Zie Schöffer, 'Ons Tweede Tijdvak', 364-365; Groenveld, 'Beeldvorming', 59.

²⁹ Huistra, 'Historisch leven', 129.

³⁰ Hij raadpleegde correspondentie van Engelse gezanten aan het thuisfront, maar ook aan de raadpensionaris, dagboeken en de gedrukte memoires van Henry Pelham.

In de negentiende-eeuwse traditie past nog P.J. Blok (1855-1929), leerling van Fruin en liberaal, die in 1904 zijn *Geschiedenis van het Nederlandsche volk* schreef. Hij typeert Van der Heim in de eerste druk van zijn *Geschiedenis* als zwak en braaf.³¹ In de derde druk uit 1925 spreekt Blok van 'de achtenswaardige maar onder den druk der omstandigheden bezwijkende raadpensionaris, die reeds eenigen tijd ziekelijk geweest was en zijn post had doen waarnemen door den stokouden griffier Willem Buys'.³² Het 'braaf en zwak' is verdwenen. Deze verandering lijkt te zijn ontstaan onder invloed van Willem IV en Engeland van Pieter Geyl, waarnaar Blok ook verwijst.

De zesde fase: verguisde beelden

In de eerste helft van de twintigste eeuw zat de geschiedschrijving nog gevangen in het oude referentiekader. Het was een nationaal en een verzuild kader.³³ Pieter Geyl (1887-1966), liberaal en republikein, zette zich af tegen de oude beelden van de negentiende eeuw: het nationalistische 'klein-Nederlandse' en het verzuilde. Hij verwierp de Noord-Nederlandse nationale visie van de negentiende eeuw waarin de scheiding tussen noord en zuid onvermijdelijk was en gaf aan het begrip nationalisme in zijn *Geschiedenis van de Nederlandse Stam* (1937) een andere lading. In dit overzichtswerk kreeg Van der Heim wel een plek.³⁴ Voor de periode Van der Heim is zijn in 1924 verschenen *Willem IV en Engeland tot 1748 (de vrede van Aken)* echter belangrijker.

In dat boek besteedt Geyl veel aandacht aan Anthonie van der Heim. Deze studie zou lange tijd bepalend zijn voor de eerste decennia van de achttiende eeuw en de visie op Van der Heim. In de voorrede ervan keert Geyl zich tegen Jorissen, die geen recht zou doen aan Van der Heim en Gilles.³⁵ Daarnaast heeft Geyl kritiek op diens brongebruik. Hij geeft Jorissen een kat door op te merken 'dat men uit de gegevens van het PRO³⁶ opmaken (kan) dat Jorissen ongelijk had door klakkeloos de Orangistische en Engelse voorstelling van de gang van zaken over te nemen en aldoor te schimpen op de lafheid en benepenheid van onze voorouders'.³⁷ Jorissen heeft voor zijn boek enkel gedrukte Engelse bronnen gebruikt, aangevuld met stukken 'uit het Huisarchief, uit het Amsterdamsch Gemeentearchief en een weinig uit het Rijksarchief'.³⁸ Geyl had de beschikking over de aantekeningen van J.S. Bartstra, die zijn plannen voor een studie over Van der Heim had opgegeven en ze aan Geyl ter hand had gesteld.³⁹ Dit boek verdient dus meer aandacht. De toon over Van der Heim wordt voornamelijk gezet door Engelsen namelijk Robert Trevor en Horace Walpole. Dezen klagen steeds weer, 'dat Van der Heim, bekwaam en welgezind als hij is, zoo weinig zelfvertrouwen bezit, dat hij niets op eigen verantwoording durft te doen, zijn meening niet durft uiten vóór hij die van de voornaamste Hollanders kent, geen leiding durft te geven aan de Staten, geen besluit durft doorzetten zelfs tegen een

31 Blok, *Geschiedenis*, deel 202.

32 Blok, *Geschiedenis*, deel 3, 454.

33 Blaas, 'Geschiedschrijving', 10.

34 Geyl, *Nederlandse stam*, deel IV, 1077 en 1084-1085 (editie 1962).

35 Geyl, *Willem IV*, xiii.

36 Public Record Office, het Engelse Nationaal Archief, destijds gevestigd aan Chanvery Lane Londen, nu in Kew, Londen.

37 Geyl, *Willem IV*, 138.

38 Geyl, *Willem IV*, xiv.

39 Geyl, *Willem IV*, xv. Het archief van Geyl berust in de universiteitsbibliotheek van de Universiteit Utrecht. Het archief is echter maar gedeeltelijk geïnventariseerd. In de inventaris waren de aantekeningen niet terug te vinden.

enkele stem'.⁴⁰ Ook Geyl vindt de opvolger van de oude raadpensionaris, Simon van Slingelandt, dan ook een zwakke persoonlijkheid.⁴¹ De Dordtse pensionaris François Teresteyn van Halewijn acht hij eigenlijk de machtige man in Holland.⁴² Toch constateert Geyl ook dat deze 'zwakke' man met 'vlag en wimpel' in 1742 wordt herbenoemd en dat men 'vol eerbied naar zijn strafpredikaties luisterde'. Bovendien had de dreiging van Van der Heim om af te treden 'diepe indruk' gemaakt.⁴³ In de loop van het boek wordt het oordeel van de buitenlanders ook milder. Trevor meldde in 1744 dat de positie van Van der Heim aanzienlijk steviger was geworden zowel in Holland als daarbuiten. Hoezeer de Hollanders overtuigd waren dat zij het zonder hem niet konden bolwerken, bleek toen François Fagel het griffierschap neerlegde en Van der Heim hem op wilde volgen. Om hem te behouden boden de Staten hem de meest aantrekkelijke en eervolle voorwaarden.⁴⁴ Van der Heim was 'lang geen groote, maar wel een door en door achtenswaardige figuur, een man die met volstrekte eerlijkheid (...) zocht naar wat goed was voor het land'.⁴⁵ Hij zou moeilijk tot besluiten zijn gekomen, maar nam hij er één, dan gaf zijn persoonlijk prestige er meer gewicht aan: 'in de traagheid en verwarring van ons staatsleven tot het afdoen van zaken was dat bijna onmisbaar', oordeelt Geyl.⁴⁶ Nogal een veranderde kijk op een man, die geen besluiten durfde te nemen en geen leiding zou hebben gegeven. Geyl valt Van der Heim ook bij wanneer die er keer op keer op wijst dat – als gevolg van de financiële uitputting – de Republiek niet meer kan doen wat zij graag had willen doen op buitenlands politiek terrein. Willem IV en Bentinck streefden in 1747, na het overlijden van Van der Heim, naar een herleving van de tijd van Willem III. Daarbij hoorde een buitenlands beleid waarin samen met Engeland werd opgetrokken. De raadpensionaris had die koers om bovengenoemde reden noodgedwongen verlaten. Bentinck en Willem IV zouden eveneens tegen dezelfde problemen aanlopen.⁴⁷ 'De schim van Van der Heim (...) moet wel geglimlacht hebben, dat het lot haar zoo snel wreekte aan de man die gemeend had het zooveel beter te kunnen', merkt Geyl niet zonder enig gevoel voor leedvermaak op, daarbij doelend op Willem IV.⁴⁸ Hiermee begint Geyl het debat over de waardering van Van der Heim als raadpensionaris.

Vlak na Tweede Wereldoorlog verscheen er in 1946 een boek van A. de Fouw jr. over onbekende raadpensionarissen. Tot deze 'onbekenden' rekende De Fouw Paulus Buys, Adriaan Pauw, Gasper Fagel, Anthonie Heinsius en Laurens Pieter van de Spiegel. Aan Van der Heim, maar ook aan Van Slingelandt wordt geen hoofdstuk gewijd. In dit boek is het opvallend dat er geen enkele raadpensionaris uit het Tweede Stadhoudersloze tijdperk wordt besproken.⁴⁹ In diverse overzichtswerken wordt er terloops aandacht besteed aan Van der Heim.⁵⁰

⁴⁰ Geyl, Willem IV, 62.

⁴¹ Geyl, Willem IV, 62.

⁴² Ook bij deze uitspraak steunt Geyl op Trevor. Geyl, Willem IV, 65.

⁴³ Geyl, Willem IV, 87.

⁴⁴ Geyl, Willem IV, 132.

⁴⁵ Geyl, Willem IV, 167.

⁴⁶ Geyl, Willem IV, 191.

⁴⁷ Geyl, Willem IV, 167.

⁴⁸ Geyl, Willem IV, 238.

⁴⁹ De Fouw jr., *Onbekende raadpensionarissen*.

⁵⁰ Kramer wijdt één regel aan Van der Heim. Zie Kramer, 'Europese grote mogendheid', 59; Israel beschrijft Van der Heim als een compromisfiguur, die op de winkel past. Zie Israel, *The Dutch Republic*, 994. Volgens Dormans is Van der Heim een overtuigd aanhanger van de anti-stadhouderlijke partij en niet zo erg geprofileerd als zijn voorganger. Dormans, *Het tekort*, 94.

De eerste studie waarin Van der Heim een meer dan marginale rol speelt is het boek van A. Porta over de Amsterdamse burgemeesters Joan en Gerrit Corver uit 1975. Bij deze auteur heeft Van der Heim alles aan Amsterdam te danken. Zonder de goedkeuring van deze stad zou de raadpensionaris geen stap hebben gezet. Geyls opmerking dat Van der Heim 'met vlag en wimpel' herbenoemd zou zijn in 1742 zet de auteur in een ander licht door daarbij op te merken dat de raadpensionaris 'de macht van Amsterdam op een pijnlijke manier [kreeg] te voelen'.⁵¹ De controle op Van der Heim werd door de burgemeesters Geelvinck en Gerrit Corver verscherpt.⁵² Porta putte vooral uit het rijke Amsterdamse burgemeestersarchief, maar baseert zijn betoog over de verhoudingen binnen de Republiek – en dus ook over Van der Heim – toch ook weer in grote mate op berichten van buitenlandse vertegenwoordigers en correspondenten. De Jongste typeert in zijn bijdrage over de Republiek in de periode 1727-1747 in de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* uit 1980 de raadpensionaris als een man die de 'esprit en breedheid' van zijn voorganger miste, maar ook diens hervormingsdrang. De Jongste heeft oog voor de tegenslagen die Van der Heim te incasseren krijgt.⁵³

De Utrechtse historicus Johan Aalbers laat zich in zijn dissertatie over de buitenlandse politiek van de Republiek 1720-1733 (1980) kort over Anthonie uit: 'Van der Heim bezat zeker een gezond verstand, hoewel niet briljant, was een uitermate ijverig thesaurier-generaal, een vriend van Van Slingelandt, wiens leiding hij volgde'.⁵⁴ Aalbers haalt hier de Franse ambassadeur De Fénelon aan. In 1983 verscheen de voorlopige inventaris van het Archief van Anthonie van der Heim van de hand van J.A.S.M. Suijkerbuijk en W.E. Meiboom. De auteurs schrijven dat Van der Heim 'door tijdgenoten is beschreven als een besluiteloos en weinig krachtig figuur, die niet tegen sterke politieke oppositie van onder andere François Teresteyn van Halewijn, pensionaris van Dordrecht, was opgewassen'.⁵⁵ Zij baseren zich voornamelijk op Willem IV van Geyl en Corver van Porta, maar laten ook Wagenaar en Jorissen niet onvermeld.

Vernieuwend voor wat betreft een visie op Van der Heim is het werk van Olaf van Nimwegen. In zijn boek, *De Republiek der Verenigde Nederlanden als grote mogendheid* uit 2002, schreef hij de prikkende woorden: 'Ten onrechte is Van der Heim door historici als een zwakke onervaren raadpensionaris afgeschilderd'. (...) Hij 'hield tijdens zijn ambtsperiode nauw contact met de grote stad en vooral met pensionaris De la Bassecour wisselde hij veelvuldig van gedachten. Het zou echter een misvatting zijn om hieruit te concluderen dat Van der Heim voor Amsterdam werkte'. (...) Hij vormde de spil waarom de besluitvorming in Holland draaide.⁵⁶ Met deze woorden zijn we weer terug bij die van Gilles. Van Nimwegen heeft als bronnen niet alleen de correspondentie van Van der Heim met verschillende binnen- en buitenlandse gezanten geraadpleegd, maar ook het Amsterdamse burgemeestersarchief wanneer het om het handelen van de raadpensionaris ging. Opvallend is dat Van Nimwegens beeld, wanneer het steunt op nagelaten bronnen van buitenlandse tijdgenoten, minder positief wordt.

Zoals verwacht levert de toegenomen aandacht in de twintigste eeuw voor Van der Heim geen uniform beeld op. Het is eigenlijk juist meer vergruisd. Dit komt omdat de diverse auteurs in het

⁵¹ Porta, Corver, 169.

⁵² Porta, Corver, 171.

⁵³ De Jongste, 'Bewind', 47-48 en 57.

⁵⁴ Aalbers, *De Republiek*, 209.

⁵⁵ Suijkerbuijk en Meiboom, 'Inleiding', vii.

⁵⁶ Van Nimwegen, *De Republiek*, 88-89.

kader van een breder onderzoek specifieke bronnen bestudeerd hebben, die een gekleurd beeld opleveren, dan wel zich baseerden op bestaande literatuur.

Vraagstelling

De biograaf leert de persoon die hij wil beschrijven het best kennen uit de nagelaten documenten van persoonlijke aard. Dergelijke egodocumenten ontbreken echter nagenoeg geheel. Daardoor blijft Van der Heims privéleven voor ons zo goed als verborgen. Dit boek is dus een politieke biografie van Anthonie van der Heim, een regentenzoon uit een geslacht van brouwers en bestuurders uit de eerste helft van de achttiende eeuw, die opklom tot de allerhoogste functies in den lande.

Door zijn carrière te volgen schenken wij aandacht aan Van der Heims optreden in de colleges waarin hij functioneerde. Wat weten wij over dit functioneren? Maar ook: Wat kunnen we zeggen over de inhoud van die functies en over de colleges? Wat waren de taken, bevoegdheden en verantwoordelijkheden die zijn functies in deze jaren met zich meebrachten? Met deze vragen begeven wij ons op het terrein van de institutionele geschiedenis. Daarnaast stellen wij ons de vraag hoe Van der Heim vorm gaf aan die functies. Hoe wendde hij zijn financiële expertise aan? Kunnen we iets zeggen over de manier waarop hij werkte?

Het ambt dat extra aandacht verdient is dat van raadpensionaris: op die functie zijn de uitspraken over Van der Heim, die we in het historiografisch overzicht tegenkwamen, immers voornamelijk gebaseerd, met alle verschillen van dien. Van iemand die niets zelfstandig durfde te ondernemen tot de spil waar alles om zou draaien. De raadpensionaris zat als de altijd aanwezige ambtenaar in de Statenvergadering van het machtige Holland, in een positie in het centrum van de macht. Hij kon, met of misschien zelfs zonder toestemming van zijn broodheren, de grenzen van het ambt opzoeken en daardoor maximaal invloed uitoefenen zoals beroemde voorgangers als Van Oldenbarnevelt en De Witt hadden gedaan. Hij vergaderde steeds met de Hollandse delegatie op een steenworp afstand van de Staten-Generaal waar hij namens zijn gewest het woord voerde en optrad als voorzitter van de Hollandse week.⁵⁷ Hij zat dus als een spin in het web en had de mogelijkheid zijn stempel te drukken op het binnen- het buitenlands beleid. Deed hij dat ook?

Zette hij zijn financiële ervaring en deskundigheid, opgedaan in de Generaliteitsrekenkamer en als thesaurier-generaal, ook in deze functie in toen het financieel slecht ging? Wat was zijn beleidslijn ten opzichte van het Huis van Oranje? Was Van der Heim, om met Groenveld te spreken, 'een ambtenaar zoals Duyck en na hem Jacob Cats, dan wel een politicus zoals Van Oldenbarnevelt en later Johan de Witt'?⁵⁸ Een tegenstelling die ook door Van Deursen wordt gehanteerd.⁵⁹ Of gedroeg hij zich als allebei? Wat kunnen we zeggen over zijn manier van werken? En wat voor invloed had zijn verslechterende gezondheid op zijn functioneren? De Franse diplomaat De Fénelon schrijft in een

⁵⁷ Groenveld, 'Landsadvocaat', 13.

⁵⁸ Groenveld, 'Landsadvocaat', 13. Groenveld heeft het vooral over de figuur Van Oldenbarnevelt, die kans zag om uit te groeien tot de onbetwiste leider van de Republiek. Na zijn dood werd de instructie beperkt en de titel 'raad en pensionaris' wat betekende dat hij de juridische dienaar van het college was, maar er tegelijk ook lid (raad) van werd geacht'. Het lukte De Witt de invloed te heroveren. Hij liet dit vastleggen in de instructie in tegenstelling tot Van Oldenbarnevelt. Japikse, *Johan de Witt*, 56.

⁵⁹ Van Deursen vraagt zich in zijn bijdrage aan de (Nieuwe) *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* af wie het type van de raadpensionaris het zuiverst representeren: 'staatslieden als De Witt en Oldenbarnevelt, of ambtenaren als Cats en Van der Heim'. Van Deursen, 'Staatsinstellingen', 361.

memorie dat Van der Heim weinig vrienden had.⁶⁰ Wat kunnen we op basis van het bestudeerde materiaal zeggen over de persoonlijke kanten van Van der Heim? De beantwoording van deze vragen moet een bijdrage leveren aan het debat over de plaats van Anthonie van der Heim in de geschiedenis, over zijn persoon en zijn handelen.

Opzet

Het boek is chronologisch opgezet. De hoofdstukken corresponderen met de verschillende fasen in het leven van Anthonie van der Heim. In het eerste hoofdstuk volgen we de familie Van der Heim uit Hamm in Westfalen naar Delft. We zijn getuige van de snelle opgang van de familie binnen het stedelijke regentenmilieu. Vervolgens vestigen we onze aandacht op de jeugd van Anthonie in Den Haag, zijn studie in Leiden, zijn huwelijk met Catharina van der Waeyen en hun kinderen.

Het tweede hoofdstuk is geconcentreerd op Van der Heims periode als secretaris van de Genera-liteitsrekenkamer. Het is de periode waarin de Tweede Grote Vergadering van 1717 valt, die geen rooskleurig beeld geeft van de Staatse financiën. Van der Heim leverde bijdragen aan pogingen om tot een financiële sanering te komen. We geven aandacht aan het beheer en de administratie van de financiën.

Met zijn benoeming tot thesaurier-generaal trad Van der Heim toe tot de bestuurlijke top van de Republiek. Hij kon nu zijn 'stem' laten horen en zich eveneens bezighouden met het maken van financieel beleid. Hoofdstuk drie gaat in op deze periode.

De laatste vier hoofdstukken zijn gewijd aan de periode van zijn raadpensionarisschap. Na het overlijden van de raadpensionaris van Holland, Simon van Slingelandt, bleek hij de belangrijkste kandidaat om deze op te volgen. Hoofdstuk vier besteedt ruim aandacht aan zijn benoeming tot raadpensionaris en de benoemingsprocedure. Hoofdstuk vijf valt samen met zijn eerste termijn als raadpensionaris. Meteen bij zijn aantreden kreeg hij te maken met kwesties betreffende Gulik en Berg, problemen inzake Oost-Friesland en onderhandelingen met keizer Karel VI in Antwerpen. Over die eerste jaren, 1737 en 1738, bestaat bijna geen literatuur. Als rode draden door zijn hele raadpensionarisschap lopen de financiële problemen van de Republiek, de internationale, bondgenootschappelijke verplichtingen en de ambitie van de Oranjes om hun verloren invloed terug te winnen. De financiële situatie verslechterde nog doordat de Republiek in toenemende mate werd betrokken bij de strijd over de troonopvolging in Oostenrijk. In 1742 was zijn herverkiezing aan de orde. Het hoofdstuk hierover laat de tijdgenoten direct aan het woord. Juist in dat verband werden er oordelen over Van der Heim uitgesproken en door Van der Heim over de Staten. In het laatste hoofdstuk, dat samenvalt met zijn tweede termijn, lopen de spanningen in binnen- en buitenland verder op. Door zijn verslechterende gezondheid werd het voor hem steeds lastiger zijn werk goed uit te voeren. Het aanbod om als griffier aan de slag te gaan liet hij niettemin lopen. Hij bleef tot zijn dood op zijn post.

Elk hoofdstuk begint met een paragraaf over de nationale of internationale kwesties die speelden in de behandelde periode. Deze paragrafen vormen als het ware het kader van gebeurtenissen waarin Van der Heim moest opereren.

⁶⁰ AMA, 421, Corr. de Hollande, f. 169-f. 171r.

Geraadpleegde bronnen

Dit onderzoek is voor het grootste deel gebaseerd op niet uitgegeven bronnenmateriaal. Daarnaast zijn de overzichtswerken en de specifieke literatuur geraadpleegd. Voor het eerste hoofdstuk is veel materiaal geraadpleegd uit de Doop-, Trouw- en Begraafboeken (DTB's) van vooral Delft en Den Haag. Ook gaf het werk van Johan Elias over de vroedschap van Amsterdam een schat aan informatie.⁶¹ Deze rijke bronnen verstrekten veel gegevens over het maatschappelijk vermogen van de familie Van der Heim en het uitbouwen ervan in het laatste kwart van de zeventiende en het begin van de achttiende eeuw.

We weten van de jeugd van Anthonie van der Heim niet veel. Zijn vader heeft geen archief nagelaten. We hebben zijn proefschrift (1711) en de naam van de hoogleraar bij wie hij promoveerde. Zijn oom, de raadpensionaris Anthonie Heinsius, liet hem onder andere zijn bibliotheek na. In diens boedelinventaris staat uitgebreid beschreven welke zaken Van der Heim van zijn oom erfde.⁶² We moeten het dus doen met de spaarzame inkijkjes die ons worden gegund. Een 'juweeltje' is het ooggetuigenverslag van 'neef' De Kempnaer over de tussenstop, die Van der Heim in 1746 op weg naar Spa, in Den Bosch maakte.⁶³ Dit verslag biedt enige aanknopingspunten voor een uitspraak over de ziekte waar hij aan leed en over de doodsoorzaak.⁶⁴

Het archief van de Generaliteitsrekenkamer (1710-1727) is een rijke bron. We hebben met opzet gebruikgemaakt van de minuutresoluties, waardoor we konden vaststellen wanneer Van der Heim wel en wanneer hij niet de pen voerde. Om te kijken of er iets over de verdeling van het werk te zeggen viel, hebben we random posten genomen over de jaren 1713-1727.⁶⁵ In het jaar 1720 zijn de maanden februari en maart in zijn geheel bekeken; dat zelfde geldt voor de maanden mei, augustus en oktober voor het jaar 1721. We vergelijken de uitkomsten met de literatuur die over de Rekenkamer is verschenen.

Het archief van de Raad van State is voornamelijk geraadpleegd in verband met de activiteiten van de thesaurier-generaal (1727-1736). We hebben twee maanden uit één jaar genomen om te kijken naar de werkzaamheden van de thesaurier-generaal. De maanden maart en september zijn bestudeerd van het jaar 1730. Van der Heim had er toen al een aantal jaren werkervaring opgedaan; er speelden geen aparte zaken, die het beeld van het normale werk zouden kunnen versluieren.

Tot slot is voor de laatste hoofdstukken – over Van der Heim als raadpensionaris, het belangrijkste ambt dat hij heeft bekleed – het archief van Van der Heim een overvloedige bron. Vooral de correspondentie met Jacob de la Bassecour in Amsterdam en die met de verschillende gezanten leveren veel materiaal. We hebben ook een aantal originele brieven van Van der Heim aan De la Bassecour kunnen terugvinden. Zij bevinden zich in het archief van de familie Fagel.⁶⁶ Van De la Bassecour is

⁶¹ Elias, Vroedschap.

⁶² NL-HaNA, Arch. Heinsius, 2375, Inventaris van de boedel. Eveneens terug te vinden in: Veenendaal jr., *Briefwisseling*, deel XIX, 553-580.

⁶³ KB, Verhaal over de dood van Van der Heym.

⁶⁴ Op basis van de klachten beschreven in dit document heb ik dit voorgelegd aan drs. G. van der Tempel, huisarts en drs. J. van Klarenbosch, cardio-anesthesioloog, werkzaam in het UMC.

⁶⁵ Over de jaren 1710-1712 waren geen minuutresoluties voorhanden.

⁶⁶ Met dank aan dr. O. van Nimwegen, die mij attendeerde op de originele brieven van Van der Heim aan De la Bassecour in het Fagelarchief. Van die brieven bevinden zich er ook afschriften in hetzelfde archief. Het is opmerkelijk dat de brieven in het archief van de familie Fagel zitten. Na het overlijden blijft het archief 'in de familie'. Fagel was getrouwd met een nicht van Anthonie van

geen archief overgeleverd. Anthonie van der Heim vertrouwde zijn gedachten over de slechte financiële situatie en wat daaraan te doen zou zijn toe aan het papier. Als voormalig secretaris van de Rekenkamer en thesaurier-generaal had hij niet alleen verstand van, maar ook interesse in het aanpakken van deze problematiek. Zijn particuliere notulen en andere persoonlijke aantekeningen geven inzicht in zijn werkwijze. Een rijke bron is eveneens het archief van de Amsterdamse burgemeesters met de missiven van hun gedeputeerden ter dagvaart. Voor de jaren 1736 en 1737 geven de missiven van de gedeputeerden ter dagvaart aan de Gorinchemse burgemeesters veel informatie.

Onderzoek in buitenlandse archieven was in verband met de vraagstelling niet noodzakelijk. Gedrukte correspondentie van buitenlandse gezanten is als aanvulling in het onderzoek betrokken. Een enkel stuk heb ik in een buitenlands archief opgevraagd. De nadruk ligt op het nog niet benutte Nederlandse archiefmateriaal.

der Heim, een dochter van diens zuster Maria Adriana, Catharina Anna genaamd. Zij woonden van 1733-1744 naast Van der Heim. Het archief is dus tijdelijk in het bezit van een Fagel geweest. In 1748 eiste Willem Bentinck bij de griffier Hendrik Fagel inzage in het archief van Van der Heim. In 1846 werd het archief door jonkheer H.J. van der Heim aan het Rijksarchief overgedragen. Suijkerbuijk en Meiboom, 'Inleiding', xxi.